

ASSAJOS I ESTUDIS

Història de l'educació. Un balanç de l'evolució historiogràfica¹

History of education. Balance of the historiographical evolution

Willem Frijhoff

Vrije Universiteit Amsterdam

Data de recepció de l'original: febrer de 2007

Data d'acceptació: abril de 2007

ABSTRACT

This article includes the text from a talk given by the author on 24 November 2007 at the conference, «XIV Col·loqui de Tardor/XVIII Jornades d'Història de l'Educació», held in Banyoles (Catalonia, Spain) and organized by the History of Education Society of the Catalan-speaking Regions, the Centre for Regional Studies of Banyoles and the University of Girona. The presentation offers a reflection on the current state of affairs of the History of Education and maps out some of the lines of its potential future progress. It also explores the challenges involved in History of Education research within the context of today's society with its strong tendency towards internationalisation and globalisation, yet where we can also feel the effects

¹ Aquest és el text de la conferència que Willem Frijhoff va pronunciar el 24 de novembre de 2007 al XIV Col·loqui de Tardor/XVIII Jornades d'Història de l'Educació que es varen fer a Banyoles organitzades per la Societat d'Història de l'Educació del Paísos de Llengua Catalana, el Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles i la Universitat de Girona. El tema tractat a les Jornades era «Resistència al franquisme i educació no formal».

of a *glocalisation* process that is awakening a renewed and ever-increasing interest in the «local» experience of life as a part of both personality and community. We additionally examine the internal cohesion of the research and new trends in History of Education, as well as the areas of innovation and the new themes or new approaches to the study of more traditional fields of research of education's past.

KEY WORDS: History of Education, historiography, globalisation, local history, history of the school, educational policy, pedagogic thought, museums of pedagogy.

RESUM

Aquest article recull el text d'una conferència que l'autor va pronunciar el 24 de novembre de 2007 al XIV Col·loqui de Tardor/XVIII Jornades d'Història de l'Educació que es varen fer a Banyoles (Catalunya), organitzades per la Societat d'Història de l'Educació del Països de Llengua Catalana, el Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles i la Universitat de Girona. En aquesta conferència es fa una reflexió sobre la situació actual de la història de l'educació i es tracen algunes línies de la seva possible evolució futura. S'analitzen els reptes que té la investigació en història de l'educació en el context de la societat actual orientada vers la internacionalització i la globalització, però en què també es fan palesos els efectes de la *glocalització* que desperta l'interès renovat, i cada dia creixent, per l'experiència «local» de la vida com a constitutiva de la personalitat i de la comunitat. Es revisa també la cohesió interna de la recerca i les noves tendències en història de l'educació, com també les àrees d'innovació i les noves temàtiques o les noves formes d'analitzar els camps més tradicionals de la investigació del passat educatiu.

PARAULES CLAU: història de l'educació, historiografia, globalització, història local, història de l'escola, política educativa, pensament pedagògic, museus pedagògics.

INTRODUCCIÓ

M'heu fet el difícil i compromès honor de convidar-me a pronunciar la conferència de cloenda d'un col·loqui tractant d'un tema tan emocionant i arrelat tan profundament en la història contemporània, la realitat nacional i la vida viscuda de cada dia del vostre país. Clarament, la història de l'educació té

dues cares: la cara científica, universitària, analítica o sintètica, però distant amb relació a l'objecte d'estudi; i, d'altra banda, la cara del compromís personal de l'historiador amb el seu ambient polític, social i cultural, tot estudiant les preocupacions més importants que afecten la seva societat. Sovint, però no sempre, les dues cares s'uneixen en la mateixa persona. Aleshores, la historiografia torna a ser història, i l'historiador o la historiadora poden viure el seu treball com aquesta «sensació històrica sublim» que el meu compatriota Frank Ankersmit acaba d'analitzar en una síntesi personal de filosofia històrica, emprant un concepte del gran Johan Huizinga.

Aquesta conferència de ben segur mostrarà el meu compromís personal, però aquest no és el meu propòsit. Vull simplement reflexionar amb vosaltres sobre l'estat actual de la història de l'educació tot traçant algunes línies d'evolució possible. Es tractarà de reflexions força generals, d'una visió de conjunt des de la meua perspectiva d'holandès compromès en els desenvolupaments historiogràfics en el pla internacional. Però, és clar, també sóc holandès. Allò que us presentaré serà, alhora, sempre, una impressió personal, de la qual tots els elements són discutibles. Existeixen molts milers de publicacions d'història de l'educació en el món. Ningú no és capaç de llegir-les totes, i serà molt fàcil d'oposar un escrit contrari al que jo diré. Però estic convençut que ens trobem aquí en un esperit positiu de col·legialitat i de comprensió mútua. D'altra banda, la inclusió de l'educació no formal en el nostre concepte educatiu, com es fa en aquest col·loqui, comporta un altre perill. Tenint en compte que les ciències de l'educació es desenvolupen en un paradigma antropològic, cal reconèixer que d'aquesta manera gairebé totes les activitats humanes dirigides a la gènesi, la formació i el desenvolupament de l'home poden ser l'objecte natural de la història de l'educació. Ens hem de cuidar davant d'una extensió tan monstruosa de la nostra disciplina. Per això, haurem de definir amb la necessària precisió què entenem exactament per educació, i també per història, i quin és l'objecte precís de la disciplina. Jo no ho faré avui aquí, però haurà de ser l'objecte de les vostres preocupacions en el futur. En la necessària perspectiva teòrica, una definició purament empírica ja no basta.

INTERNACIONALITZACIÓ

Però tornem al tema de la meua intervenció. De la microhistòria d'aquest col·loqui hem d'anar cap a la macrohistòria del conjunt de la nostra disciplina. Segurament és un pas molt gran, però em sembla essencial per als científics

tics que hem de reflexionar de tant en tant sobre la nostra posició en el conjunt de la disciplina i sobre les seves fonamentacions. Primerament, constatem que aparentment la història de l'educació es desenvolupa bé. En el pla internacional ja existeix una associació cada vegada més estructurada i que cobreix cada any més països, l'ISCHE (International Standing Conference of History of Education), que es va reunir a Barcelona l'any dels Jocs Olímpics. L'ISCHE engloba també una colla de grups de treball temàtics de composició internacional. Podem afegir-hi que gairebé cada país europeu o nació europea ara té la seva associació i revista, anuari o full informatiu d'història de l'educació. Tenim una revista internacional de caràcter general, *Paedagogica Historica*, que durant els darrers anys ha millorat considerablement la cobertura internacional de la nostra disciplina, tot sortint fora d'Europa i d'Amèrica del Nord, però també anglicitzant-se cada vegada una mica més. Diverses altres revistes de caràcter nacional, a França, a Gran Bretanya i als Estats Units funcionen, de fet, de manera internacional, acceptant estudis sobre la història de l'educació d'altres països, o bé cobrint temes que jo anomenaria transnacionals i que surten del marc europeu tradicional de la recerca. Paral·lelament, nous mitjans de publicació, revistes, però també, cada cop més, mitjans electrònics, surten cada dia i abracen nous terrenys d'interès per a la nostra disciplina. Penso en temes tan diferents com la història de l'educació infantil (amb el seu nou centre a Macerata), de l'administració escolar, de les idees pedagògiques, o de les universitats. Fins i tot les universitats, institucions internacionals des de sempre i per principi, s'estudien ara molt més en un pla internacional que fa uns quants anys. El creixement i la densificació de la xarxa internacional dels contactes, dels intercanvis, de l'ensenyament i de la recerca, de les activitats i de les produccions en història de l'educació segurament és saludable, en la mesura que ens permet superar les nostres limitacions locals i adquirir una perspectiva més global.

AMENACES: GLOBALITZACIÓ

Però constatem també unes quantes amenaces. La «globalització» indiscutible de la temàtica educativa en el món científic és una bona cosa, perquè l'home és fonamentalment igual pertot arreu. Però allò que és propi a l'educació és precisament la contextualització de l'acte educatiu, és a dir, que ens cal sempre tenir en compte els factors personals, socials, culturals, polítics i econòmics locals, regionals i nacionals que constitueixen la realitat educativa.

Aquesta realitat educativa és sempre una realitat construïda pel seu ambient i en un marc espaciotemporal precís. Per això, la història de l'educació sempre ha de ser arrelada en una comunitat de recerca viva i restringida, que sigui capaç de viure des de l'interior la problemàtica educativa i que sàpiga interpretar correctament el pes dels diversos factors en joc.

Ara bé, en l'actualitat veiem en molts països una doble amenaça. Primeiramente, la internacionalització de la mateixa recerca. Aquesta s'ha de justificar mitjançant una política de publicació en mitjans internacionals (és a dir, molt sovint ubicats als Estats Units), preferentment de llengua anglesa i que, per tant, tendeix a substituir la temàtica local per temes més generalitzats o mínimament generalitzables, que es poden reconèixer fora de l'ambient de la comunitat que produeix la història. Tanmateix, les tradicions nacionals d'interès i de publicació són encara força fortes: França, Itàlia, Alemanya, Gran Bretanya, Bèlgica, Holanda, etcètera, continuen cultivant la seva cultura científica, cada una amb la seva predominança i els seus fantasmes nacionals o les seves particularitats històriques. Pensem, per exemple, en l'educació escolar i estatal a França, els conflictes entre religió i *laïcità* a Itàlia, la *Bildung* (la cultura burgesa) i els seus orígens a Alemanya, els conflictes de classe en la realitat educativa d'Anglaterra, la pedagogia bàsica al Benelux. Però la internacionalització del món científic està canviant la manera de veure i d'estudiar aquelles temàtiques. Actualment, s'hi afegeix una perspectiva comparativa arrelada en la nova consciència del caràcter internacional de les evolucions educatives i també de la nostra manera sempre canviant de percebre la societat.

En segon lloc, pertot arreu a Europa, i probablement arreu del món, assistim a una evolució desfavorable de les condicions de desenvolupament i de supervivència de la nostra disciplina a les mateixes universitats. Quan existeixen, les càtedres d'història de l'educació, com les de filosofia o teoria de l'educació, es troben moltes vegades marginades, o suprimides en favor de subdisciplines educatives més properes a l'actualitat. Les universitats ja segueixen el règim del «presentisme» imposat per les exigències financeres o polítiques. Les facultats, amb el pretext de tornar a centrar-se en les matèries essencials, o senzillament per estalviar diners, aparten les matèries dites *marginals*, que així, amb el temps, s'arrisquen d'atrofiar-se. La història de l'educació sovint ja no és percebuda com a matèria educativa, sinó com a matèria històrica, i conseqüentment relegada fora de la facultat de pedagogia. Però la facultat d'història no la reconeix tampoc com a seva. Tot plegat, la història de l'educació sovint en resulta disminuïda i desorientada.

D'una manera general, la idea de l'educació com una activitat intel·lectual, moral i política es va substituint en molts països i en moltes universitats per una pragmàtica educativa científica que, per altra banda, es queda estretament universitària, és a dir, de reflexió internacionalitzada i de tradició acadèmica, sense ser alimentada suficientment per la pràctica quotidiana de l'ensenyament. El divorci entre l'ensenyament i la recerca sobre l'educació i l'escola, d'una banda, i la pràctica educativa de l'altra, influeix també en la història de l'educació, no solament en la mesura que s'ocupa del passat immediat, sinó també respecte de la història més llunyana. En molts llocs d'Europa, l'evolució de la disciplina va cap a un ensenyament superior que pensa en els seus càrrecs i programes, moltes vegades en funció de la seva utilitat per al funcionament actual i efectiu de la disciplina educativa, sense preocupar-se gaire de les seves fundacions i els seus condicionaments històrics.

GLOBALITZACIÓ I GLOCALITZACIÓ

A l'altra banda d'aquell quadre general, constatem els efectes d'allò que ara anomenem la *glocalització*, és a dir, l'interès renovat, i cada dia creixent, per l'experiència «local» de la vida com a constitutiva de la personalitat i de la comunitat, dins d'un conjunt «general» definit per paràmetres globals, mundials o almenys internacionals. La glocalització es refereix a dos àmbits d'identificació de la persona: l'àmbit local de la seva experiència, i l'àmbit global de la seva consciència i dels condicionaments objectius. Pel fenomen de la glocalització, els homes d'ara s'esforcen a recollir i recuperar el domini de la vida, que va escapant-se del seu control per l'obra del procés de globalització. És una forma d'apropiació pràctica del món actual, arrelada en les exigències de cada dia, tal com l'ha descrita l'historiador francès Michel de Certeau en el seu estudi *Arts de faire*. De fet, la glocalització afecta molt la història de l'educació perquè s'expressa preferentment en una afirmació nova i forta de la pròpia identitat de la comunitat local o nacional, referint-se sobretot a experiències, èxits, tasques i treballs duts a terme en el passat. En aquest moment, molts països d'Europa, però també d'arreu del món, es troben confrontats amb la líquüefacció de les fronteres culturals i els desafiaments de les arribades d'immigrants de cultura diferent, cada vegada més nombrosos en el seu territori i en la seva comunitat. Es pot tractar dels expatriats de l'elit dels afers internacionals amb cultura cosmopolita, però també, i majoritàriament, de treballadors dels països pobres amb la seva cultura i religió força allunyades a les nostres pròpies i

de vegades profundament inadaptades a la cultura tradicionalment dominant de l'Europa occidental o meridional. Gairebé tots aquests països estan molt preocupats per la seva identitat i busquen activament una manera d'assegurar la seva supervivència en tant que comunitats nacionals o regionals.

D'una manera general, la identitat que s'imaginem per a la seva comunitat (utilitzem aquí aquell concepte afortunat de Benedict Anderson de la nació com una *imagined community*), la busquen arrelada en l'única font del sentiment comunitari que ningú ni res no ens pot treure o prendre: és a dir, la tradició, la història, el patrimoni cultural, intel·lectual i moral —tal com la UNESCO l'ha definit en moltes ocasions. La llengua que Catalunya usa molt sovint per identificar la seva identitat n'és un bon exemple. Sol presentar-se sobretot com un idioma històric, arrelat en la profunditat històrica de la comunitat cultural, i, al meu entendre, relativament poc obert a visions alternatives de la comunitat que poden ajudar a assimilar gent de fora. Em refereixo, per exemple, a la visió educativa militant, amb un enfocament força teleològic i poc apte per acceptar interpretacions competidores de la història catalana, tal com està materialitzada en el Museu d'Història de Catalunya, a Barcelona. El fet de buscar la nostra identitat localment o en l'àmbit regional o nacional, en un context de desafiament més enllà dels contorns de la societat establerta a la qual estem acostumats, sempre ens arrisca a privilegiar la patrimonialització del nostre passat i a fixar-lo indegudament, en lloc d'afavorir una visió oberta d'un futur comú a tots els que comparteixen la nostra comunitat nacional d'ara.

Una de les expressions més característiques d'aquesta evolució en el nostre terreny és la multiplicació simultània arreu d'Europa de museus escolars, museus educatius, o simplement la conservació de classes escolars *in situ*. Sense parlar del sentit de nostàlgia que s'hi expressa (en efecte, nostàlgia pot ser un començament bastant efectiu d'interès per la història), aquesta «museïficació» de l'educació del passat, i sovint d'un passat gairebé immediat, atesa precisament la seva càrrega emocional i nostàlgica, comporta un perill del qual hem de tenir plena consciència com a historiadors de l'educació. En efecte, com a presentació tridimensional, el museu presenta una visió englobant, totalitzadora. Per tant, amb la seva ambició de presentar una experiència gairebé total, el museu fixa el passat en una visió o una narrativa «passeista» i en una concepció de la societat a la qual falta la dinàmica temporal o l'orientació al seu futur. Demostra una història nacional que ha tornat cap al passat, i a la qual s'ha oblidat d'integrar allò que sorgeix des de dins o el que arriba des de fora. Així, en relació amb la dinàmica que asseguraven les narratives literàries i

visuals anteriors, el museu d'història de l'educació s'arrisca a produir una escissió entre un passat immediatament consumible com a matèria primera per la formació identitària, i les exigències profundes de la societat i de la comunitat d'avui. Molts conservadors de museus escolars o etnològics d'Europa que jo conec són conscients d'aquest dilema i estan buscant solucions, però molt sovint els falta el diàleg amb historiadors responsables i ben disposats a escoltar els problemes de la pràctica museogràfica.

LA COHESIÓ INTERNA DE LA HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ

Deixant per ara aquestes consideracions generals, tornarem a la història de l'educació en el sentit propi. Ens demanarem de quina manera podem avaluar l'estat actual de la història de l'educació. Comencem per dues observacions preliminars. La primera concerneix la cohesió interna de la història de l'educació; la segona, les àrees d'innovació. Quant a la primera, em sembla que hem de reconèixer que en l'actualitat la història de l'educació està repartida entre quatre grans camps o dominis temàtics, que corresponen a disciplines i sovint a facultats diferents i que reben accents diferents segons els països, les tradicions i les escoles historiogràfiques o els corrents científics. Jo definiria aquests quatre camps breument com la institució escolar, l'educació informal, la política educativa i la pedagogia (aquest darrer camp inclou la filosofia de l'educació i les idees pedagògiques, les pràctiques educatives i la didàctica). Com es pot jutjar fàcilment llegint els articles en les revistes d'història de l'educació, en moltes situacions de recerca aquests quatre camps no s'interpenetren gaire. Funcionen gairebé com quatre disciplines en si mateixes, cada una amb les seves aliances pròpies en el món de les ciències: la història social, la comunicació, la filosofia, la psicologia, etcètera. Són moltíssims els estudis d'escoles, de col·legis o d'universitats que s'ocupen només de l'evolució institucional i, de tant en tant, del seu reclutament i d'alguns altres aspectes socials, però sense cap interès portat a la pràctica pedagògica, ni a la inserció de la institució en el conjunt polític o ideològic, ni tampoc al paper que la institució escolar té molt sovint en la difusió d'aptituds, de coneixements i de competències culturals fora de l'àmbit escolar.

Correlativament, l'estudi de la pedagogia pròpia és molt sovint una activitat científica que s'opera en un desert empíric amb poc o sense cap lligam amb els seus pressupòsits filosòfics o teòrics, o bé, al contrari, que acaba sent una operació purament intel·lectual sense arrels històriques, socials i fins i tot cul-

turals. Malgrat tot, haurem de reconèixer que l'experiència humana, com l'educació que condueix a formar i proporcionar aquesta experiència, és el seu factor constitutiu comú. Tots quatre camps afecten el que podem anomenar l'espai cognitiu, mental i emocional que regeix la percepció i l'experiència humanes. Per tant, seria important buscar la manera de situar de nou en un camp de percepció comú aquestes quatre grans aproximacions, per tal de restaurar la unitat i la unitat de l'experiència educativa humana amb les seves arrels diverses. Aquest esforç serà el preu que haurem de pagar per conservar l'objecte propi de la història de l'educació. Sense aquest esforç, la història de l'educació s'arrisca a desaparèixer de les nostres universitats com a disciplina pròpia.

ÀREES D'INNOVACIÓ

La segona observació fa referència a les àrees d'innovació de la recerca en la història de l'educació. Com he esmentat abans, molts països viuen en una tradició d'investigació nacional pròpia i particular, i mantenen una espècie d'*habitus* de recerca (emprant el terme de Pierre Bourdieu) que correspon estretament als paràmetres filosòfics i morals dels valors, dels criteris d'acció comuna i de les maneres de certificar hipòtesis i veritats comunes a la seva comunitat cultural nacional. Els catalans i els holandesos ens comportem diferentment en la nostra pròpia comunitat científica. A la veritat, el caràcter propi de l'educació ens hi empeny. L'educació, com la història, és una matèria de cada dia i de sentit comú, de la qual qualsevol persona pensa que pot opinar amb competència sense estar obligada a sotmetre's a la verificació que s'exigeix dels professionals. Una disciplina tan generalment accessible encara és més propensa a variacions nacionals en la temàtica, en el mètode i en l'aproximació. Aquestes dues raons expliquen una bona part de les grans diferències d'evolució de la disciplina de la història de l'educació entre els països del món, i fins i tot dins d'Europa. Des d'un punt de vista transnacional, aquestes diferències no són estables. La comunitat científica es desenvolupa segons un ritme diferent en cada país, en relació amb el seu ambient polític, social, cultural i fins i tot econòmic. Pel que fa a la història de l'educació, cal constatar que durant el darrer segle el focus de la innovació es va traslladar d'una regió d'Europa i del conjunt atlàntic a altres regions, i amb aquell desplaçament el mateix enfocament primari de la recerca va canviar.

Podem afirmar que les primeres àrees de la innovació científica en la història de l'educació varen correspondre amb les àrees de creixement i de floració

de les diverses subdisciplines: globalment, la pedagogia en el món germànic en sentit ampli (és a dir, la Suïssa i el Benelux inclosos), el sistema escolar amb les seves conseqüències culturals i socials a França, la política educativa en els països mediterranis, principalment Itàlia i la península Ibèrica. L'interès germànic en la pedagogia resulta no solament d'una àmplia tradició de pràctica pedagògica i de pensament filosòfic, tots dos remuntant clarament fins al segle XVIII, sinó també d'una preocupació generalitzada de les societats germàniques per la transmissió, per l'educació formal i informal, d'un model específic de civilització i de cultura, la *Bildung* com a condició d'una societat ben ordenada, afavorida des del segle XVIII i traduïda en termes acadèmics pel model universitari de Wilhelm von Humboldt (Berlín, 1810). Davant el fraccionament polític d'aquestes societats, la pedagogia va tenir el paper d'una ciència de cohesió sociocultural, capaç de proporcionar els lligams culturals que poguessin transcendir les divisions polítiques i socials.

L'obsessió francesa amb el sistema educatiu nacional de caràcter centralista, i els repetits esforços fets durant els dos darrers segles per imposar normes comunes a una diversitat de poblacions, regions i pobles vinguts de fora, varen tenir com a resultat a França una voluntat tenaç, i generalitzada de dalt a baix de la societat, des dels acadèmics fins als mestres d'escola, de crear un paisatge educatiu unitari i uniforme. De fet, aquest esforç va imposar en la pràctica de la vida de cada dia i de la ciència una focalització sobre el sistema escolar, des de l'escola primària fins a la universitat, però en va excloure l'enfocament de l'educació informal que, fora del control de les autoritats estatals, tenia mala reputació. Per poder posar-se al capdavant de la recerca, aquesta darrera va necessitar un canvi de l'objecte d'estudi de la història de l'educació, que els francesos varen aconseguir després del nou enfocament polític i social de la història a través del prisma de la lluita de classes, l'educació informal considerada com una arma al servei de l'emancipació de les classes oprimides. La història de l'educació va aprofitar també molt del nou paradigma històric de les *Annales*, que interpretava la història com una ciència social i hi introduïa successivament l'enfocament socioeconòmic, cultural i antropològic.

Durant unes dècades, els enfocaments i paradigmes germànics i francesos varen dominar la història de l'educació al continent europeu. Gairebé totes les iniciatives d'innovació científica varen sortir d'aquests dos ambients geogràfics i polítics. La història de les idees pedagògiques i la història intel·lectual varen ser l'especialitat dels germànics, els francesos varen monopolitzar la innovació en la investigació sociocultural de l'educació en la història del seu país. Hem de subratllar que en aquells dos casos la recerca es limitava gairebé sempre a

processos històrics en el mateix país dels investigadors. La innovació, transportada a altres països i ambients polítics, va ser utilitzada com un element de triomf científic nacional. Precisament aquesta limitació va refrenar el progrés de la història de l'educació en aquells dos ambients geogràfics. A França, la història de l'educació innovadora no va ser capaç de conquerir un espai propi. En aquest moment, sobreviu amb dificultat al naufragi penjant de l'escola de les *Annales*, i encara únicament perquè està institucionalitzada en una estructura fixa quasi governamental i universitària. A Alemanya, la focalització sobre la història nacional i els seus problemes va imposar als investigadors, els d'història de l'educació inclosos, una visió bastant unilateral i una orientació científica girada vers l'interior. En els dos casos, l'anàlisi de les publicacions demostra una comunitat de citació estretament nacional, que utilitza molt poc de la producció científica internacional o simplement de fora de casa. En total, hem de constatar que l'avenç del món germànic i francès en la recerca en la història de l'educació i la seva funció exemplar va disminuir en aquells darrers anys, i va deixar als altres països més espai per trobar un enfocament propi, més adaptat als seus problemes nacionals.

NOUS CANVIS I NOVES CONDICIONS

A hores d'ara, podem, doncs, constatar un canvi de l'àrea predominant d'innovació científica, relacionat amb canvis dels enfocaments de la recerca. Indubtablement, el paper que hi van tenir Anglaterra i Amèrica del Nord, principalment els Estats Units, ha crescut durant les dues darreres dècades. Una de les raons més apressants per a això no té res a veure amb el contingut de la disciplina, però resulta d'una evolució global del món científic i és absolutament de caràcter comercial. Els editors anglòfons (que no existeixen únicament en els països anglòfons sinó arreu del món) ara dominen, i fins i tot monopolitzen, el mercat internacional de totes les ciències, ciències humanes i socials incloses. L'anglès s'ha erigit en llengua franca del món acadèmic, i seria ingenu pretendre escapar-se'n. Ningué no pot penetrar la *Respublica Litterarum* d'avui dia, el nou món científic, sense escriure o fer-se traduir a l'anglès, llegir i utilitzar les publicacions de llengua anglesa, sotmetre els seus treballs a revistes científiques publicades per editors anglòfons, i obtenir ressenyes en aquestes revistes internacionals. Els processos internacionals d'avaluació condueixen també, però insensiblement i en certs terrenys bastant a poc a poc, a un desplaçament de l'orientació científica de la producció innovadora en història de

l'educació. D'ara endavant, les normes són les de la comunitat que treballa a l'entorn del món científic anglòfon, l'índex internacional de citacions inclòs.

Aquest món està molt menys preocupat per la política estatal i la seva escola pública, i per la democratització del sistema educatiu en si mateix, ja que el liberalisme cultural i la privatització de la vida cultural hi tenen el paper dominant. En canvi, el focus es dirigeix molt més cap a l'organització corporativa de la societat o de la comunitat, a la ideologia de la meritocràcia i de la igualtat de les oportunitats per a tothom i per a les minories de tota mena, i als problemes de posició cultural, social o econòmica. El focus principal va sens dubte en direcció d'un canvi d'interès. S'allunya dels sistemes escolars i de les polítiques educatives estatals, però es desenvolupa en favor d'allò que jo voldria anomenar els temes «fluixos», menys fàcils de definir però, també, d'importància primària des d'un punt de vista educativa: formes, tradicions o problemes de l'educació familiar, de relacions en la família, de gènere (el sexe), de l'edat (el nen petit, la joventut) i de la seva cultura particular (l'adolescència), la cultura popular en totes les seves formes i expressions concebudes com a formes d'educació més o menys implícites, la lectura i la cultura visual, els mitjans nous i la nova socialibilitat de la xarxa digital, la cultura de l'aprenentatge en la vida escolar, l'educació no formal, les iniciatives de la base o de persones fora de l'àmbit del poder, les idees i les institucions pedagògiques alternatives, etcètera. El punt important d'aquest desplaçament a l'escala mundial és que un canvi temàtic d'aquestes característiques implica també canvis d'enfocament teòric. Indiscutiblement, les preocupacions politicosocials i socioculturals de les generacions passades en el continent europeu ara fan lloc al paradigma antropològic de la cultura, més descriptiu, analític o hermenèutic, menys políticament militant en l'àmbit estatal, però sempre amb potència militant al pla individual, el dels drets de la persona i de la preeminència de l'individu amb els seus desigs d'acompliment.

Vol dir això que haurem de lamentar aquests canvis, i d'enyorar el paisatge científic nacional aparentment tranquil de fa unes quantes dècades? Al meu entendre, el que podem guanyar a través d'aquests canvis, sense descuidar-nos d'allò que és propi a les nostres societats, és una història de l'educació menys provincial. Vull dir una història menys estretament nacional, menys obsessiada pels problemes d'aquí i d'ara, i més enfocada cap a qüestions i problemes que es poden veure com a característics i d'importància existencial per a la humanitat sencera —qüestions que faciliten una investigació comparativa i, per tant, un enfocament millor, tot permetent una recerca precisa a un pla més reduït; el del poble, de la regió o de la nació. Segurament no cal descuidar-se de la societat pròpia, però sempre hi ha el perill de complaure's en els proble-

mes i el dolor, de continuar buscant fins a una perfecció impossible de l'anàlisi, o de tancar-se per la crida del futur. Jo penso que una història de l'educació adulta ha de tenir el compromís d'interpretar el passat sense oblidar prospectivament les demandes legítimes de la societat que ha de venir.

Un altre avantatge d'aquests canvis és el retorn de la història de l'educació cap a la cultura, la qual, al cap i a la fi, pot ser considerada com la seva raó de ser. I, també, el retorn cap a un lloc més ben proporcionat per als elements polítics, institucionals i estatals de l'educació en la història. L'antropologia històrica, en particular, pot aconseguir un desenvolupament millor de les finalitats cognitives i culturals de l'educació, les seves dimensions simbòliques i rituals, i fins i tot el component inconscient de l'acte educatiu —sempre amb la condició d'un domini perfecte per part de l'investigador de les exigències professionals de l'historiador. Seguint aquestes evolucions i a fi d'arribar a una comprensió més bona del que ha passat en el nostre mateix país, haurem conseqüentment de buscar les forces, els moviments, les persones, les idees i les estructures internacionals o transnacionals, i de tractar-los com a elements de comparació, en lloc de focalitzar-nos exclusivament en situacions locals.

LA INSTITUCIÓ ESCOLAR

Tornem ara als quatre camps d'investigació que he distingit fa uns moments: la institució escolar, l'educació informal, la política educativa i la pedagogia (aquest darrer camp inclou les idees pedagògiques, les pràctiques educatives i la didàctica). Podem definir-ne ara les evolucions més importants i els seus problemes i successos? Comencem per la història de l'educació escolar. Fa un segle, els estudis sobre institucions escolars eren molt escassos. De fet, existien només estudis sobre universitats i escoles secundàries d'elit. A més, la historiografia escolar quedava a les mans dels interessats: els monjos o els laics, els liberals o conservadors militants, els professors o antics alumnes. Va ser una historiografia monogràfica, carregada d'ideologia, d'històries d'herois i idees, del pes de les revolucions dels segles XVIII, XIX i XX, de les lluites de classes, dels combats entre seglars i laics. La historiografia quedava bastant confessionalitzada, triomfalista i, per tant, instrumentalitzada al servei dels que regien el sistema escolar, o, millor, dels sistemes escolars competidors. Aquella història escolar rebutjava el món educatiu extraescolar com a desproveït d'interès per la historiografia, o perillós perquè estava sostret al control de les autoritats estatals o religioses.

En l'espai d'un segle, la historiografia escolar s'ha innovat totalment. Primerament i progressivament, l'atenció dels historiadors s'ha desplaçat de dalt a baix, i ha cobert successivament l'escola secundària, l'escola primària i l'educació preescolar, i finalment els processos d'alfabetització sovint al marge del sistema escolar. A més —i més tard a causa de la seva falta de prestigi social— s'hi va afegir l'ensenyament professional en totes les seves formes. Segonament, el focus de la investigació s'ha innovat. De l'estudi de les mateixes institucions s'ha desplaçat cap a la investigació de la xarxa escolar, de la seva implantació, de la política que ha dirigit aquesta evolució, i sobretot del seu funcionament social, és a dir, l'escola com a mecanisme de selecció o d'èxit social, d'ascens, de fracàs i de distinció social. Sociòlegs com Pierre Bourdieu i Jean-Claude Passeron o Raymond Boudon varen crear un marc conceptual i varen proposar tècniques de processament de les dades que van permetre anàlisis històriques de caràcter social molt més rigoroses que abans. Tercerament, darrere les institucions ens hem acostumat a veure les persones: començant pels mestres, hem acabat pels alumnes i el seu esdevenir social i cultural. Finalment, l'estudi de les reglamentacions, normes i lleis es va reemplaçar pel de la cultura escolar efectiva, real: les pràctiques de la didàctica, la memòria de la vida escolar, els llibres de text, el manteniment de l'ordre en la classe d'escola, la influència i l'impacte dels aprenentatges, començant pels de l'alfabet i dels nombres, sobre la vida econòmica, social i cultural de la comunitat.

Resumint, el moviment historiogràfic de conjunt va anar de dalt a baix, de la política a les seves conseqüències, de les institucions a les persones i de les normes a la pràctica escolar. La historiografia dels herois (herois de l'esperit o de la ciència, fundadors, professors, etcètera, gairebé sempre mascles) del començament s'ha mogut en una sociologia del cos docent i del conjunt dels alumnes, i després en una historiografia de l'home comú i de la dona comuna amb les seves gestes, els ritus i les prestacions. La història del sistema educatiu s'ha transformat en un estudi de la seva funcionalitat social. La monografia institucional i puntual s'ha convertit en un estudi de la conjuntura escolar de caràcter sociocultural. Tot plegat, aquest moviment es correspon globalment amb la irrupció de les ciències socials i del comportament en el camp dels fets humans, i a la interpenetració progressiva de les ciències humanes i socials, que va transformar l'estudi empíric de les accions i els fets polítics en una teoria de la política i de la seva cultura, i que va canviar la investigació d'objectes educatius (escoles, llibres de text, normes, etcètera) en una antropologia del comportament humà en situació d'aprenentatge escolar.

Aquell moviment es correspon també amb unes evolucions majors en l'àmbit escolar, és a dir, la democratització i, unes dècades més enllà, la massificació del reclutament escolar, començant per l'ensenyament primari a la primera meitat del segle XIX i acabant amb la universitat massificada de la segona meitat del segle XX. Resumint, podem afirmar que en menys de dos segles el sistema institucional de l'escola, amb les seves funcions socials i culturals, s'ha transformat totalment, i que la historiografia de l'escola ha seguit un camí semblant. És clar que la investigació d'aquest sistema o d'aquestes institucions sempre haurà d'adoptar enfocaments canviants i mètodes diferents d'una època a l'altra. De totes maneres, la irrupció de les ciències socials i, després, la de les ciències culturals en el camp de la investigació de la història de l'educació ens obliga a mirar la realitat escolar amb ulls nous. La història de les mentalitats, l'anàlisi cultural i l'antropologia històrica o l'etnologia escolar permeten ara d'analitzar més profundament les funcions reals, simbòliques i amagades del sistema escolar, d'agafar més segurament les característiques de la vida escolar i la seva influència en la vida posterior dels alumnes, i de fer ressuscitar les joies, pors i emocions que el passatge a l'escola i al seu ambient, la socialització i l'aculturació necessària, han imposat als nens i a les nenes de totes les èpoques, però a cada època amb una força i un sentit diferent adaptats al conjunt de les condicions socioculturals.

LA POLÍTICA ESCOLAR

Aquests canvis en la manera de veure la realitat escolar han tocat també un camp d'investigació pròxim, el de la política escolar. Aquí haurem de parlar també del moviment de les idees sobre l'aprenentatge i l'escola, que pot seguir camins molt diferents dels de la pedagogia, ja que el pensament polític i el pensament intel·lectual i filosòfic sovint no coincideixen gaire. La política escolar va ser una de les temàtiques més importants de la investigació en història de l'educació a l'època de l'extensió del sistema, vist que el treball polític d'aquell moment evocava semblances amb els problemes d'abans. Globalment, l'evolució d'aquest camp d'investigació va anar de l'estudi de la política estatal i parlamentària, però també en l'àmbit local o religiós, d'implantació d'institucions escolars, de transformacions reglamentàries i d'adaptacions de la xarxa de les institucions, cap a una investigació molt més diferenciada.

Aquesta investigació renovada té en compte primerament les relacions objectives entre l'oferta i la demanda educativa, escolar o no escolar, en allò

que podem definir simbòlicament com un «mercat educatiu», és a dir, juntament a un mercat de treball, un mercat de béns i valors, de coneixences i competències culturals, socials i professionals, que es poden adquirir mitjançant un esforç monetari, social o cultural. I, segonament, el joc dels poders que actuen en aquell mercat. Abans de tot, es tracta dels poders estatals dirigits a la institucionalització de les formes i ocasions educatives i a la seva instrumentalització per als objectius polítics i socials, als valors que l'Estat vol promoure, i a la disciplina cívica. Segonament, hem de tenir en compte els poders privats autoritzats pel poder públic a tenir un paper propi en el mercat oficial i que poden anar fins al domini d'aquell mercat al seu profit.

Però es tracta també dels poders més o menys informals dels agents socials actuant fora del sistema de les influències estatals, i que busquen un equilibri entre les seves necessitats i les possibilitats de formació de tota mena: autodidacta, educació domèstica, aprenentatge, ateneu, escola, acadèmia, educació postescolar i d'adults, viatges d'estudi, etcètera. Altrament dit, no ens cal comprendre la política escolar únicament sota la forma d'una política estatal, sinó d'una manera més àmplia, com tota forma d'acció conscient dirigida a la formació de la persona, d'un grup o d'una comunitat de persones que estigui inscrita en un conjunt estructurat de possibilitats educatives, entre les quals els subjectes poden escollir amb una certa llibertat les que semblen oferir la millor probabilitat d'una formació adequada als seus desigs. Efectivament, «política» es pot entendre com una mesura imposada de dalt, però també com un sistema apropiat des de baix. És aquest darrer sentit de la paraula que ha innovat la problemàtica i que permetrà d'anar més endavant en l'anàlisi dels fets educatius.

L'EDUCACIÓ INFORMAL

L'educació informal, o no formal (que no és el mateix, ja que la seva mesura d'institucionalització i la seva vinculació amb l'espai públic em semblen diferents), que ha estat el tema d'aquest col·loqui, és el tercer camp d'investigació. No seria gens exagerat afirmar que aquest camp ha conegut l'evolució més espectacular durant les darreres dècades. Les raons són múltiples. Podem afirmar primerament que l'educació informal no existia gaire com a objecte d'investigació científica abans de l'apogeu de la història social i cultural durant les darreres dècades del segle XX. Simplement no érem capaços de veure la temàtica, ens faltaven les eines intel·lectuals i històriques. És que l'educació

informal se sostreu naturalment a la documentació administrativa i per tant a tota forma d'investigació senzilla. Cal definir abans de tot un objecte d'investigació que no se'ns ofereix clarament en l'arxiu o la biblioteca: per exemple, l'educació domèstica, la vida associativa, la lectura, la formació laboral, cívica o identitària. Després hem de buscar documentació que, mitjançant unes operacions avançades i una metodologia que també molt sovint encara s'ha d'inventar, reveli els seus secrets. Pot ser documentació d'arxius, però també documentació de pràctiques culturals, o la memòria oralment transmesa. En particular, l'expansió molt ràpida de les tècniques de recollida de la memòria oral, juntament amb la il·lusió de trobar-hi una entrada immediata a la dimensió viscuda del passat (el que jo anomenava abans, amb una paraula del nostre gran historiador holandès Johan Huizinga «la sensació històrica») va accelerar el desenvolupament d'aquest camp d'investigació.

Però més profundament, hi ha també una raó conceptual. Aquesta raó està relacionada amb un canvi cultural en la nostra aproximació de l'home, que ara més que abans percebem com un subjecte de perfectibilitat contínua. No fa gaire que el concepte d'educació s'aplicava només a la realitat institucionalitzada escolar i, de fet, també segons la teoria, només a generacions joves. Ens ha calgut una revolució conceptual per descobrir que educar-se pot ser —i en realitat sempre és— una activitat de tota la vida, dels dos sexes, fins i tot de gent exclosa del sistema educatiu formal, i que pot cobrir tota mena d'aspectes de la vida social, econòmica i cultural. Als països de dictadura, com ho va ser la península Ibèrica, aquest descobriment s'ha fet amb més facilitat, o més naturalment, perquè la societat es trobava dividida en dues realitats. Però podem trobar situacions iguals en qualsevol societat, on agrupacions o comunitats senceres queden excloses de la vida pública. Ho vaig descobrir jo mateix fent la meua recerca sobre la societat holandesa del Segle d'Or, el segle XVII, en què els catòlics i la gent d'altres confessions religioses no calvinistes quedaven legalment exclosos de les institucions públiques i havien d'actuar fora de la vida formal. Els calia inventar-se una estratègia de supervivència no pública i sovint no formal. Hi existia una realitat doble: la societat pública i la societat amagada. L'experiència actual o històrica d'aquesta darrera és la que ens ha fet tornar capaços de veure la realitat amagada de tota forma de vida social i, per tant, de desenvolupar una nova visió de l'educació no formal.

LA PEDAGOGIA

El quart i darrer camp de la història de l'educació, la pedagogia, pot semblar el més evident i el més antic objecte de la nostra disciplina, però en realitat la seva relació amb els tres altres camps és molt sovint bastant dèbil. En la majoria dels països, la pedagogia es desenvolupa d'una manera autònoma, lluny de la història política, social i cultural de l'educació. Segueix més aviat l'evolució de la filosofia o de la psicologia, i en desenvolupa les mateixes teories i aproximacions de recerca, viu d'un empirisme més o menys cru inspirat per filosofies pragmàtiques de la ciència, o s'està creant un imperi didàctic prop de l'actualitat social però desconnectat de referències a la seva gènesi històrica. La crisi de l'escola que trobem ara en molts països es revela molt sovint també com una crisi d'una didàctica que no vol reconèixer que tota pràctica educativa s'ha d'ocupar de les seves arrels històriques, ja que l'home és un ésser històric que no es pot pensar cada vegada de nou, però que es forma en el camp de tensió entre el patrimoni del passat i les exigències del futur.

Aquest aïllament de la ciència pedagògica fora de l'àmbit historiogràfic implica sens dubte que en el gran conjunt de la història de l'educació, les ciències històriques dominen ara la pedagogia en el sentit propi, i també que la pedagogia o la didàctica no sembla que rebin gaires impulsos d'aquella innovació que varen conèixer les ciències històriques. Tanmateix, no es pot parlar veritablement d'una crisi de la pedagogia històrica. Només segueix un camí diferent. Per això, aquí voldria intervenir en favor d'una reunió dels quatre camps de la història de l'educació en una nova aliança, per l'interès comú de la nostra disciplina mateixa. La pedagogia, amb el seu tresor d'idees i de pràctiques, necessita una perspectiva històrica per a la seva pròpia comprensió, i sobretot per assegurar-li una evolució que la porti enllà del «presentisme» que la caracteritza ara. D'altra banda, les ciències socials de l'educació necessiten urgentment una perspectiva teòrica que no vingui de l'exterior (és a dir, dels factors socials, econòmics, polítics, etcètera), sinó de l'interior del món educatiu, de la mateixa pedagogia com la ciència fundadora de la nostra disciplina.

Com ha escrit recentment Marc Depaepe, ens caldria una «new cultural history of education», una nova història cultural de l'educació, que pugui reintegrar en la història de l'educació una «gran narrativa» cultural per donar un sentit a les dades segurament molt interessants que resulten de les nostres investigacions, però a les quals molt sovint falta una perspectiva de conjunt. Fa molts anys, un historiador com Philippe Ariès o un filòsof com Michel Foucault ens varen donar grans perspectives, tal com Michel de Certeau, que

ens va ensenyar mètodes d'investigació que compleixen les exigències de la historiografia, de la filosofia, i de les ciències culturals i socials. Les seves obres sempre ens poden inspirar. Però el món canvia i no cal quedar-se amb les seves perspectives. Hem d'avançar sempre, atesa la nostra responsabilitat cap al futur.

CONCLUSIÓ

La meua conclusió, després del que exposat, serà breu. Primerament, ens cal anar endavant en el desenvolupament de la recerca i esforçar-nos a dirigir-la en lloc de simplement seguir els moviments científics internacionals, però tampoc no ens hem de descuidar d'allò que passa fora de la nostra comunitat científica local o nacional. La globalització del món de la recerca ens pot i ens ha de permetre posar les nostres pròpies temàtiques en una perspectiva més àmplia, que pugui oferir nous impulsos, noves aproximacions, noves teories, i sobretot una avaluació més bona del seu lloc en el conjunt de la història de l'educació. Segonament, cal lluitar per avançar en una visió integrada dels quatre camps que he distingit en la disciplina de la història de l'educació: la institució escolar, l'educació informal, la política educativa i la pedagogia. Tercerament, hem de cuidar-nos del perill utilitari del «presentisme», que amenaça de falsejar la nostra visió. Si estem oberts a les exigències i demandes de la nostra comunitat actual, no hem de tenir por d'identificar-nos com a historiadors: no tenim totes les respostes, però sabem com analitzar amb sentit de professionalisme i responsabilitat el que ha passat, i precisament per això podem actuar com una guia segura i de confiança per als homes i les dones d'avui, que busquen formes, normes i regles aprovades per educar-se.